

Estructura i cultura de la burgesia europea el segle XIX. Reflexions comparatives des d'un punt de mira alemany*

per Jürgen Kocka**

En aquest treball es presenta un línia d'investigació que s'ha format a Alemanya durant la darrera dècada en la tradició de Max Weber i que no existeix a molts altres països. Aquesta línia d'investigació i el seu concepte central —«burgesia»— són determinats per l'evolució social i cultural de l'Europa central i moltes de les explicacions que vénen després poden semblar estranyes a un lector de l'Europa meridional. Per aquesta raó presentaré en primer lloc alguns aclariments semàntics.

La paraula alemanya *Bürger* o *Bürgertum* («burgès», «burgesia») té com a mínim tres nivells de significat.

D'una banda, *Bürger* equival al *Stadtbürger* de l'edat mitjana i dels inicis de l'època contemporània, és a dir, el membre de l'estament burgès de les ciutats, que disposava de determinats drets i deures (en anglès, *burgher*). En realitat, aquest no era un fenomen recent, sinó dels segles XVIII i XVII i, fins i tot, dels segles anteriors. D'altra banda, *Bürger* equival també a *Staatsbürger*, que és allò que som tots: *citizens*, *citoyens*, ciutadans. En darrer lloc, el *Bürger*, com a part de la *Bürgertum*, és aquell que pertany a un grup o a una capa social que va sorgir el segle XVIII, tingué el punt culminant el segle XIX i continua existint encara, per bé que no d'una manera tan clara i inequívoca com el segle XIX. En anglès es parla de *middle class*, en francès de *bourgeoisie* (en un sentit ample de la paraula). Els burgesos i la burgesia en aquest tercer sentit són l'objecte de les reflexions següents. Ara bé, en els mots alemanys *Bürger*, *Bürgertum* i *bürgerlich* continuen tenint ressò els altres dos significats, d'una manera que resulta impossible de traduir.

* Les tesis que es presenten a continuació es basen, en síntesi, en els resultats del projecte d'investigació «Burgesia, "allò burgès" i societat burgesa. El segle XIX en una comparació internacional», dut a terme al Centre d'Investigació Interdisciplinari (*Zentrum für interdisziplinäre Forschung*) de Bielefeld els anys 1986 i 1987. Amb més detall, a J. KOCKA, *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Europäische Entwicklungen und deutsche Eigenarten*, dins *Id., Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, 3 vols. (Munic 1988), vol. I, ps. 11-78.

** Universitat Lliure de Berlín, República Federal d'Alemanya.

I)

Quan es parla de la *burgèsia alemanya* («Bürgertum») el segle XIX és ben probable que la majoria dels historiadors de llengua alemanya estiguin d'acord en línies generals sobre quins grups professionals i socials s'hi han d'adscriure i quins altres no. Se n'exceptuen, és clar, alguns grups marginals o intermedis, l'adscripció dels quals és poc clara o canviant. No es compten com a burgesos la noblesa, el clergat catòlic, els pagesos, els treballadors i el conjunt de les capes baixes. En tot cas, es consideraven burgesos els comerciants, els fabricants i banquers, els propietaris de capital, els empresaris i els empleats directius: és a dir, la burgesia de negocis o *bourgeoisie* en sentit estricte. Igualment, es consideraven burgesos entre nosaltres els metges, els advocats i altres professionals liberals, els professors d'institut i d'universitat, els jutges i els empleats superiors de l'administració, també els científics de la naturalesa, els enginyers i els experts qualificats d'altre tipus: persones, per tant, que en general posseïen una formació acadèmica més aviat alta i que vivien d'això. Per aquesta raó de vegades se les englobava sota la denominació genèrica de *Bildungsbürger* (burgesos amb formació). *Bourgeoisie* i *Bildungsbürgertum* són els dos segments més importants de la burgesia (*Bürgertum*). Juntament amb les seues famílies no devien integrar més enllà del 5-8% de la població a la segona meitat del segle XIX.¹ No és tan clar si la gran massa dels petits autònoms del comerç i la indústria —artesans, petits botiguers i taverners— i el nombre creixent —des de molt aviat— d'empleats i de funcionaris s'han de considerar com a inequívocament burgesos. Cap a finals del segle eren considerats com a «petits burgesos» o de l'«estament mitjà» (*mittelständisch*). D'aquesta manera es feia al·lusió al fet que en certa mesura, però no en el sentit exacte del terme, pertanyien a la burgesia. Com he dit, aquesta era la visió de *finals* del segle. Un segle abans, però, els artesans i venedors a la menuda de les ciutats pertanyien sense cap dubte a l'estament de la burgesia urbana. Tanmateix, en la mesura que al llarg del segle XIX pujaren la burgesia propietària i amb formació i anaren encunyant el significat del concepte de burgès, en la mateixa mesura les fortunes menors s'anaren acostant al marge del camp significatiu de la «burgèsia». Els empleats són, com a fenomen massiu, un producte de finals de segle. Els obrers i treballadors també, però els empleats es varen preocupar sempre de no ser identificats amb aquests, sinó més aviat —com a «nou estament mitjà» que eren— a incloure's del costat de la burgesia quant a autoconsciència, prestigi, criteris i estils de vida.²

Si deixem de banda els petits autònoms, els perceptors de sous modestos i d'altres categories difícils d'adscriure (per exemple, els artistes) i ens limitem al nucli de la burgesia econòmica i amb formació, tampoc no resulta fàcil de dir —encara que és una qüestió central de la investigació sobre la burgesia— què és el de-

1. Les dades, segons J. KOCKA, *Zur Schichtung der preussischen Bevölkerung während der industriellen Revolution*, dins W. TREUE (ed.), *Geschichte als Aufgabe. Festschrift für Otto Büsch* (Berlín), ps. 357-390, quadres 1 i 4, i també d'acord amb *Statistik des deutschen Reichs*, «NF», vol. 104 (Berlín 1897), ps. 608, 622; vol. 114 (Berlín 1898), ps. 3 i ss.

2. Vid. G. CROSSICK i H. -G. HAUPT (eds.), *Shopkeepers and Master Artisans in Nineteenth-Century Europe* (Londres 1984); J. KOCKA, *Die Angestellten in der deutschen Geschichte 1850 bis 1980. Vom Privatbeamten zum angestellten Arbeitnehmer* (Göttingen 1981).

nominador comú i, alhora, la qualitat distintiva d'aquells que ja els diccionaris de l'època i ara els historiadors consideren com a burgesos. Què és, doncs, allò que comerciants, fabricants i directors de banc, advocats per compte propi, jutges i funcionaris ministerials, més tard també enginyers i gerents d'empreses, etc. tenien de socialment rellevant en comú, fins al punt de fer-los alhora diferents respecte als no burgesos? No podia ser la mateixa posició de classe, tenint en compte que els uns eren autònoms, els altres funcionaris i uns altres empleats particulars. No es diferenciaven només per la professió, sinó també per la formació, ja que una majoria —per bé que en disminució— de la burgesia de negocis no disposava, el segle XIX, de la formació acadèmica que definia la burgesia amb formació. I, pel que fa als ingressos i a l'origen social, la burgesia era extraordinàriament heterogènia. Què la definia, doncs, què és allò que la unificava?

Ara com ara una resposta és: no res; en tot cas, res d'essencial. De fet, molts historiadors socials a la majoria dels països d'Europa occidental i oriental renuncien a parlar globalment de burgesia i a fer-la objecte de la seua investigació. Els historiadors polonesos, per exemple, fan investigacions sobre la burgesia de negocis (empresaris, capitalistes, etc.); d'altra banda, sobre la «intel·lectualitat» o sobre la petita burgesia, però aquestes tres línies de recerca es porten a terme per grups diferents, no en conjunt, sinó que es desenvolupen de manera separada. A l'àrea angloamericana es coneix el concepte de *middle classes*, però és més aviat marginal i estructura escassament la investigació. Homes de negocis, d'una banda, i professionals, de l'altra, s'estudien de manera separada.³ També els estudis en alemany s'especialitzen majoritàriament en els empresaris, per una part, els funcionaris, per una altra, i els metges en tercer lloc. Hi ha més estudis sobre aspectes concrets de la història de la burgesia (formació, professionalització, model de família, liberalisme) que sobre la burgesia en conjunt. Amb tot, es troba cada cop més sovint la tendència a tractar la història de la burgesia en conjunt en projectes d'investigació, monografies, articles i reculls de treballs. Tendències semblants es mostren a Àustria, Hongria i Itàlia.⁴ D'aquesta manera es parteix de la base de la cohesió interna i de la delimitació cap enfora dels

3. Vid. W. DLUGOBORSKI, *Die Bürgertumsforschung in Polen* (document de treball núm. 3 del Seminari sobre la Burgesia) (Bielefeld, agost del 1987). E. J. HOBBSAWM, *Die englische 'middle class' 1780-1920*, dins J. KOCKA (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, vol. 1, ps. 79-106.

4. Especialment important, M. R. LEPSIUS, *Bürgertum als Gegenstand der Sozialgeschichte*, dins W. SCHIEDER i V. SELLIN (eds.), *Sozialgeschichte IV* (Göttingen 1987), ps. 61-80. Pel que fa al panorama historiogràfic, J. KOCKA, *La bourgeoisie dans l'histoire moderne et contemporaine de l'Allemagne: recherches et débats récents*, «Le Mouvement Social», núm. 136 (juliol-setembre de 1986), ps. 5-28. ID., *Bürgertum und Bürgerlichkeit als Probleme der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert*, dins ID. (ed.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert* (Göttingen 1987), ps. 21-63. Més recents, entre d'altres, H.-U. WEHLER, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* (Munic 1987), vol. 1, ps. 177-217, i vol. II, ps. 174-241; ID., *Aus der Geschichte lernen?* (Munic 1988), ps. 161-255; L. GALL, *Bürgertum in Deutschland* (Berlín 1989); ID. (ed.), *Stadt und Bürgertum im 19. Jahrhundert* (Munic 1990); *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert*, parts I-IV (Stuttgart 1985-1992); resultat d'una sèrie de reunions del Cercle de Treball d'Història Social Moderna de Bad Homburg), i, sobretot, els primers resultats de l'àmbit especial d'investigació de Bielefeld que, amb el títol d'*Història social de la burgesia moderna. Alemanya en una perspectiva comparada a escala internacional*, existeix des del 1986 i que va publicant una col·lecció pròpia amb el títol de *Bürgertum. Beiträge zur europäischen Sozialgeschichte*. Com a primer volum s'ha publicat H. -J. PUHLE (ed.), *Bürger in der Gesellschaft der Neuzeit. Wirtschaft-Politik-Kultur* (Göttingen 1991). Alguns exemples per a d'altres països: P. MACRY i R. ROMANELLI

grups socials i professionals pertanyents a la burgesia, siga de manera implícita o explícita. Amb quins arguments?

Hi ha dues argumentacions que em semblen sòlides, útils i complementàries. Em limitaré a aquestes i deixaré les altres de banda.

En primer lloc, hi ha l'argumentació dels fronts socials. És sabut que els grups es constitueixen molt sovint només en conflicte: amb l'eliminació dels altres es constitueix la identitat pròpia. Hom coneix això a partir de la història de les classes, les nacionalitats, les confessions. Tot aplicant-ho a aquest cas: a finals del segle XVIII i principis del XIX, quan va sorgir la burgesia en sentit modern, els comerciants, empresaris manufacturadors i capitalistes, els funcionaris amb formació i els publicistes, els professors i molts rectors —tot i la seua diversitat d'interessos i d'experiències— compartien l'*allunyament crític* respecte als vells poders, els de la noblesa de sang privilegiada, d'una banda, i de l'absolutisme monàrquic, d'una altra. Insistien, en canvi, en la productivitat i la formació, en el treball i la personalitat. S'estava esbossant el model d'una societat moderna, secularitzada, potestamental, no tutelada des de dalt, autoregulada d'una manera racional i, justament, «burgesa». I tot això en la crítica als privilegis de sang i a l'estat autoritari. S'aplegaven i es discutien en les societats de lectura i a les lògies, també en altres associacions i aviat també en assemblees liberals, en àpats polítics i, finalment, en els parlaments regionals (*Landtage*). En principi, la crítica dels burgesos no era normalment revolucionària. I la frontera mai no fou rígida: trànsfuges nobiliaris n'hi hagué a dojo i els funcionaris il·lustrats pertanyien alhora a la crítica burgesa i a l'estat criticat. Amb tot, allò que d'alguna manera unificava aquests burgesos d'espècie molt diversa eren els mateixos oponents: la noblesa, l'absolutisme sense límits, potser també l'ortodòxia eclesial. I en l'oposició, per contra, es formà alguna cosa semblant a una burgesia que comprenia professions i grups amb la seua idea, llavors utòpica, de la societat burgesa de persones lliures i bàsicament iguals.⁵

Al llarg del segle XIX *es va esvaïr* aquest front, però no desaparegué del tot. L'eliminació progressiva dels privilegis jurídics de la noblesa des dels inicis de la centúria fins a la dècada de la fundació del Reich, l'establiment d'un poder constitucional i l'aproximació econòmica, social i cultural entre les capes altes de la burgesia i part de la noblesa hi van contribuir. Però un altre front, no totalment absent cap al 1800, va eixir al primer pla: la delimitació cap a baix, la separació respecte a les capes no burgeses i els moviments, que, sota la forma d'un moviment obrer que anava a més amb la industrialització, esdevingueren

---

(eds.), *Borghesie urbane dell'ottocento*, «Quaderni Storici», 19, núm. 56 (1984); V. BACKSAI (ed.), *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel-und Osteuropa*, 2 vols. (Budapest 1986); E. BRUCKMÜLLER i altres (eds.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie* (Viena 1990); A. DAUMARD, *Les bourgeois et la bourgeoisie en France* (París 1987). La historiografia sobre la burgesia urbana del segle XVIII està ben desenvolupada; *vid.*, per exemple, R. VIERHAUS (ed.), *Bürger und Bürgerlichkeit im Zeitalter der Aufklärung* (Heidelberg 1981), i ara, pel que fa a la transició, L. GALL (ed.), *Vom alten zum neuen Bürgertum. Die mitteleuropäische Stadt im Umbruch 1780-1820* (Munic 1992).

5. *Vid.* W. RUPPERT, *Bürgerlicher Wandel. Studien zur Herausbildung einer nationalen deutschen Kultur im 18. Jahrhundert* (Frankfurt del Main 1981); U. HERRMANN (ed.), *Die Bildung des Bürgers*, dins *Die Formierung der bürgerlichen Gesellschaft und die Gebildeten im 18. Jahrhundert* (Weinheim 1982); R. VIERHAUS (ed.), *Aufklärung als Prozess* (Hamburg 1988).

un repte cada volta més fort. Els industrials grans i els petits empresaris, els acadèmics professionals, alts funcionaris, empleats mitjans i professors, enginyers i amos d'hotels, es diferenciaven en la mateixa mesura que compartien la separació crítica i defensiva davant la gent baixa, el poble, el proletariat, el moviment obrer. Això fou important i prou decisiu en la societat dividida en classes del Segon Reich i, fins i tot, a l'Alemanya de Weimar, com per continuar parlant d'una burgesia.⁶

D'aquesta argumentació se segueix allò contrari. En la mesura que aquests fronts mancaven o s'esvaïen, el discurs d'una burgesia cohesionada i separada perdia contingut real. Així es poden explicar algunes diferències internacionals. On mancava o era feble la tradició nobiliària (com ara a Suïssa o als EUA), on l'eliminació del feudalisme i la comercialització primerenca de l'agricultura van llevar nitidesa d'hora a la diferència noblesa-burgesia i camp-ciutat en general (Anglaterra, Suècia), allà actuaren factors importants contraris a la formació d'una burgesia separada i al debat local al voltant de la burgesia. L'anivellació de la diferència noblesa-burgesia —més radical a la França revolucionària (i a Suïssa) en comparació del territori a l'est del riu Rin— hagué de contribuir que fos més corrent que es parlés al llarg del XIX a l'oest del Rin d'èlits nobiliàries-burgeses (per exemple, notables) que no fer distincions entre noblesa i burgesia (com continuà tenint trellat a Alemanya, Àustria, Itàlia i part d'Europa centro-oriental).⁷ De manera semblant, es pot explicar per què avui és molt més difícil que al segle XIX i al primer terç del XX identificar als països industrials avançats, com ara la República Federal d'Alemanya, una burgesia cohesionada i alhora clarament diferenciada, atès que mentrestant el segon front dels dos abans esmentats (la «línia de classe») s'ha esvaït, és a dir, ha perdut importància quan no ha desaparegut del tot. És necessària, doncs, una historicitat conseqüent del concepte de burgesia.⁸ La formació «burgesia» es mostra una vegada i una altra dependent dels contextos generals. Sorgeix i s'esvaeix amb el canvi de situacions. No tan sols la mena de burgesia, sinó també el grau de la seua existència, varien en el temps i en l'espai.

Una *segona* argumentació totalment compatible i complementària arreu una «cultura» comuna i específica de la burgesia. «Cultura» en el sentit de formes de vida, models interpretatius, valors i mentalitats.

Des d'aquesta perspectiva cultural, els burgesos de negoci i de formació compartien una valoració especial del rendiment de l'individu i en això fonamentaven les seues pretensions de compensació econòmica, prestigi social i influència política. S'afegia a això una actitud de principi positiva respecte al treball ordenat, una tendència típica a un estil de vida racional i metòdic. Des d'aquest punt de mira és especialment burgesa l'aspiració a configurar autònomament les tasques individuals i comunes, també en forma d'associacions, germandats i una administració autònoma (en comptes de fer-ho a través de la su-

6. Aquest desplaçament dels fronts determinants de la burgesia es pot resseguir a través de la història dels conceptes (vid. J. KOCKA, *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft*, ps. 22-25).

7. Això explica que la noció d'una burgesia àmplia haja fet un paper sobretot en les tradicions de pensament i de recerca d'Europa central.

8. Aquesta idea fonamental es troba també a M. R. LEPSIUS, *Zur Soziologie des Bürgertums und der Bürgerlichkeit*, dins J. KOCKA (ed.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert* (Göttingen 1987), ps. 79-100, especialment ps. 82-86.

perioritat). L'èmfasi en la formació (en lloc de la religió) caracteritzà la visió del món i d'ells mateixos que tenien els burgesos. La formació era alhora una premissa de les seues relacions internes i de la seua separació respecte als altres (per exemple, mitjançant les citacions i la capacitat de conversar). Un lligam estètic amb l'alta cultura (art, literatura, música) era tan característic de la burgesia com el seu respecte per la ciència. Sens dubte, l'estil de vida de la burgesia estava determinat de manera central per un ideal de família ben concret: la família com una comunitat fonamentada en ella mateixa i que es concebia com un fi en ell mateix, com una esfera marcada per relacions emotives i no per l'adhesió a determinats objectius —en oposició al camp de l'economia i la política—, la família com l'espai intern d'allò particular, protegit jurídicament i alliberat, gràcies a l'«esperit de servei», en oposició a allò públic. La cultura burgesa es realitzava només a la ciutat. Potser corresponien també a la cultura burgesa un mínim de virtuts liberals, com ara la tolerància, la capacitat d'afrontar conflictes i d'arribar a compromisos, l'escepticisme respecte a l'autoritat i l'amor a la llibertat. Però precisament ací la descripció del tipus ideal passa a ser fàcilment justificació ideològica. Quan es defineixen d'aquesta manera la coherència dels burgesos i la seua diferenciació respecte a d'altres grups a través de normes, criteris i formes de vida, es pot fer justícia a la gran importància de les formes simbòliques per a la identitat de la burgesia: hàbits a la taula, convencionalismes, títols i formes de vida, neteja i cura del cos, el barret avui en desús.⁹ Per a tot aquest conjunt d'aspectes culturals i de pràctiques de vida s'ha proposat el concepte de *Bürgerlichkeit* (allò burgès, aproximativament). És en aquest sentit, doncs, que parlaré de *Bürgerlichkeit* d'ara endavant.

La definició de la burgesia a través d'una cultura i una forma de vida específiques presenta molts problemes. Els trets no són sempre distintius, res no es pot captar en la història amb més dificultats que el terreny boirós dels significats i dels usos, de les escales de valors i de les formes de vida. Algunes d'aquestes característiques s'adapten més malament que bé a grups diversos de la burgesia. I, al contrari, no són completament absents entre les capes no burgeses.

Aquesta definició cultural de la burgesia té també, però, nombrosos avantatges i possibilitats de relació. Un es pot preguntar, per exemple, quines condicions socio-econòmiques i polítiques s'han de donar perquè es faça realitat «allò burgès» (*Bürgerlichkeit*) en aquest sentit. En alguna mesura, l'estat de dret, uns ingressos estables clarament per damunt de la subsistència (amb independència de quines siguen les fonts d'origen) i, lligat amb això, una certa seguretat i la capacitat de planificar la vida; dintre de les famílies, un cert alliberament de la mare i els fills respecte a la necessitat imperiosa i primerenca d'obtenir ingressos del treball, tenint en compte que només d'aquesta manera es pot garantir el conreu i la transmissió d'eixa cultura burgesa; i, naturalment, també una certa distància respecte al treball manual i, sobretot, temps i oci.¹⁰ Això explica també

9. Vid. els treballs de H. BAUSINGER i Th. NIPPERDEY dins ID., ps. 121-148; W. KASCHUBA, *Deutsche Bürgerlichkeit nach 1800*, dins J. KOCKA (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, vol. III, ps. 9-44; F. H. TENBRUCK, *Bürgerliche Kultur*, dins F. NEIDHARDT i altres (eds.), *Kultur und Gesellschaft* (Opladen 1986), ps. 263-285.

10. Conté moltes coses en aquest respecte P. BOURDIEU, *La distinción. Criterios y bases sociales del gusto* (Madrid 1988).

per què els petits artesans i empleats només pertanyien marginalment a la burgesia i d'altres —obriers, camperols— no hi pertanyien de cap manera. Per a aquestes darreres categories les premisses de la *Bürgerlichkeit* es donaven en una mesura ben reduïda i precària o, fins i tot, eren inexistents. Allò burgès va romandre fonamentalment inaccessible per a ells. El seu aburgesament (*Verbürgerlichung*) entropessà amb límits, tot i que fou assajat pels reformistes burgesos i desitjat per la burgesia més voluntariosa.¹¹

Finalment, es poden separar a efectes analítics els conceptes «burgesia» i *Bürgerlichkeit*. Per bé que tots dos —la «burgesia» i «allò burgès»— anaven lligats a la seua fase de formació de finals del segle XVIII i principis del XIX, pot haver-hi hagut també fases posteriors o situacions diferents en les quals s'imposà, es difongué i es mantingué allò burgès (*Bürgerlichkeit*) sense ser dependent de la burgesia com a grup portador o sense haver de limitar-se a ella. En efecte, era peculiar de la cultura burgesa una tendència a la generalització. Posseïa un gran atractiu i un fort poder d'irradiació. Cal pensar tan sols en el model de la família burgesa, molt d'hora pres com a exemple pels treballadors. Hi havia també una varietat amplíssima d'institucions i estratègies al servei de la difusió de l'estil de vida, els valors, les formes de tracte i la formació de la burgesia, quan era necessari amb l'ajut del poder i de la pressió. Cal pensar en l'escola i, en un altre sentit, en l'empresa centralitzada, sobretot en la fàbrica. Probablement l'elevació dels nivells de vida i la generalització de l'ensenyament escolar potenciaren l'aburgesament (*Verbürgerlichung*) de les capes socials no burgeses. Uns determinats elements d'allò burgès —capacitat d'escriure, pulcritud, més tard els viatges— es difongueren de manera si fa no fa universal. Com més burgesos es feien segments grans de la societat, menys coincidien allò burgès (*Bürgerlichkeit*) i la burgesia. Aquesta és la situació a molts països occidentals d'avui.¹² En sentit contrari, es pot preguntar fins a quin punt era burgesa una burgesia o de quina manera desenvolupava la seua *Bürgerlichkeit*. És allò que farem en relació amb la burgesia alemanya del segle XIX.

II)

El debat sobre la qüestió de què ha tingut d'*especial* la burgesia alemanya —en un context internacional i deixant de banda diferències regionals de pes— té una llarga tradició. Sovint s'ha mantingut la tesi segons la qual el segle XIX hauria tingut lloc una *via especial a Alemanya* (*deutscher Sonderweg*) en contrast amb la resta d'Europa, que s'hauria plasmat sobretot en una feblesa especial de la burgesia alemanya, en una manca concreta de *Bürgerlichkeit* a Alemanya. Aquesta via especial hauria minvat al període d'entreguerres la capacitat de su-

11. Pel que fa als límits de l'aburgesament dels treballadors, els petits burgesos, empleats i camperols, els treballs de H. ZWAHR, H.-G. HAUPT, M. KÖNIG i W. JACOBET, dins J. KOCKA (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert*.

12. Sobre les pretensions d'universalització de la cultura burgesa, que la diferenciaven de la cultura de la noblesa, dels pagesos o dels artesans, *vid.*, principalment, W. VOSSKAMP, *Der Bildungsroman in Deutschland und die Frühgeschichte seiner Rezeption in England*, dins ID., vol. III, ps. 257-286.

pervivència de la primera democràcia alemanya i, de manera indirecta, hauria enfortit l'ascens i la irrupció del nacional socialisme. Aquesta tesi ha estat sotmesa a una crítica creixent els darrers anys.¹³

El debat no pot ser arrellegat ací. Només cal fer-ne esment per tal d'al·ludir al rerefons que fa que la qüestió de les peculiaritats de la burgesia i allò burgès a Alemanya tinga un interès ben especial. La qüestió del *Sonderweg*, entre altres, guià el projecte d'investigació al Zentrum für interdisziplinäre Forschung (Centre d'Investigació Interdisciplinari, ZiF) de Bielefeld sobre el tema «Burgesia, *Bürgerlichkeit* i societat burgesa. El segle XIX en una comparació a escala europea» (1986-1987). Els resultats d'aquest projecte confirmen que no es pot parlar d'un subdesenvolupament general de la *Bürgerlichkeit* alemanya el segle XIX i inicis del XX. Varen mostrar també que l'anomenada «feudalització» de la gran burgesia —és a dir, l'assumpció dels valors i l'estil de l'aristocràcia per part de rengles superiors de la burgesia i la barreja social de la gran burgesia i una part de la noblesa— no era, d'una banda, un fenomen específic d'Alemanya, sinó un fenomen europeu general. D'altra banda, aquesta «feudalització de la gran burgesia» alemanya era menys marcada que a França o Anglaterra, encara que a Prússia-Alemanya era d'un caire especial: en la separació, comparativament més marcada, entre noblesa i burgesia, no es reflectien precisament la força i l'autonomia de la burgesia, sinó més aviat els límits de la irradiació burgesa.

Els resultats del projecte d'investigació al ZiF han posat en relleu també que el resultat de la comparació depèn molt de la tria del marc en el qual es vol comparar. Si es compara la burgesia de negocis d'Alemanya amb la dels països occidentals apareix com a moderadament feble, de desenvolupament tardà, una mica endarrerida, sempre amb grans diferències regionals dins d'Alemanya. Però si la comparem amb la de Polònia i Rússia, llavors apareix molt desenvolupada, de cap manera endarrerida i més aviat forta. Hi havia, a més a més, peculiaritats que no cal interpretar com a força ni com a debilitat, sinó només com a peculiaritats de la burgesia i de la *Bürgerlichkeit* a Alemanya. Hom pot pensar en l'estructura confessional o en la importància i la influència de la burgesia amb formació (*Bildungsbürgertum*), gairebé úniques en el context internacional.¹⁴

No es pot examinar tot això ací amb deteniment. Més aviat voldria parlar només d'una relació fonamental, d'una característica bàsica de la burgesia alemanya, en funció de la qual —com confirma reiteradament la investigació comparada— es diferenciava de fet de la burgesia d'altres països. Em referesc a la forta orientació envers l'estat o el *condicionament per l'estat* (*Staatslastigkeit*) de la burgesia alemanya.

Hi ha una situació fonamental en la història d'Alemanya que, en comparació d'Anglaterra, els EUA, l'Europa centrorienttal i del sud, és difícil de sobrevalorar. A Prússia, Àustria, d'altres estats alemanys grans i també al Reich, la formació de burocràcies eficaces, influents i ben considerades es va produir molt aviat, molt abans de la industrialització, del parlamentarisme i sobretot de la de-

13. Fou primerenc i influent el treball de Th. NIPPERDEY, *1933 und die Kontinuität der deutschen Geschichte*, «Historische Zeitschrift», núm. 227 (1978), ps. 86-111. Pel que fa a la resta dels arguments i les referències bibliogràfiques, J. KOCKA, *German History before Hitler. Debate about the German «Sonderweg»*, «Journal of Contemporary History», 23 (1988), ps. 3-16.

14. Per a més detalls, J. KOCKA, *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert*.

mocratització. L'estat dels funcionaris és a Alemanya un producte del segle XVIII. Malgrat totes les ampliacions i transformacions que va patir aquest estat, va sobreviure en allò fonamental fins als talls més profunds de la història alemanya al segle XX. A Alemanya es van produir transformacions modernitzadores de caràcter decisiu sota la direcció de l'estat: des de l'absolutisme il·lustrat dels Joseps i Frederics, passant per la modernització defensiva de les reformes d'inicis del segle XIX i la fundació del Reich des de dalt, fins a la parlamentarització per decret del Reich l'any 1918. A Anglaterra i als Estats Units les burocràcies públiques varen sorgir més tard i no foren tan influents. A l'Europa del nord i de l'est el poder fou exercit durant molt de temps per forces estrangeres i les seues burocràcies corresponents: una situació ben distinta, doncs. A França la burocràcia va créixer a partir de l'absolutisme, però fou desfeta en molts sentits per vies revolucionàries, fou un agent més modest de la modernització, menys independent, amb menys de prestigi i menys determinant.

La influència de les èlits i dels models burocràtics, del poder i de la cultura de la burocràcia —des d'un punt de vista comparatiu— es pot comprovar en molts aspectes de la història social, constitucional, econòmica i cultural d'Alemanya. Des d'aquesta perspectiva es pot entendre les peculiaritats del nostre massiu, però ben poc revolucionari, moviment obrer. Allò mateix passa amb la parlamentarització bloquejada del Segon Reich o, també, amb el fet que les anàlisis més influents de la burocràcia procedisquen d'autors alemanys, com ara Max Weber i Otto Hintze. No és sorprenent que també la història de la burgesia i d'allò burgès a Alemanya estiga marcada per aquestes circumstàncies. No és aquest el lloc de mostrar-ho a bastament.¹⁵ Em limitaré a il·lustrar-ho a partir de quatre fenòmens concrets:

1. En primer lloc, cal cridar l'atenció sobre el gran nombre, l'elevat prestigi i la forta influència socio-política dels *funcionaris* dins de la burgesia alemanya. És clar que caldria distingir entre regions i èpoques. També hi hagué regions i ciutats a Alemanya on varen dominar els comerciants i els empresaris, per exemple en el territori de la Saxònia industrial al voltant de Chemnitz, a la zona intensament industrial del Bergisches Land, en ciutats com Hamburg i Krefeld, al sud-oest i a l'oest més que a la Prússia central. I, sense dubte, la burgesia de negocis visqué un ràpid ascens amb la industrialització, també en relació amb els funcionaris i d'altres «burgesos amb formació». El Berlín guillermí tingué la seua *Bourgeoisie* forta, rica, prestigiosa i segura d'ella mateixa, que de cap manera no parava esment respecte als funcionaris: una situació ben diferent de la del Berlín del *Vormärz* (abans del 1848). Amb tot, continua sent vàlid que en comparació de l'Europa occidental i dels Estats Units la burgesia amb formació tingué a Alemanya un pes molt superior al de la burgesia de negocis (*Bourgeoisie*). I al si de la burgesia amb formació dominà el sector funcional, en clara contraposició amb Itàlia, amb els seus advocats nombrosos i influents, i també en contrast amb Polònia, amb la seua «intel·lectualitat», amb prou feines funcionalitzada. Aquesta posició especial dels funcionaris dintre la burgesia alemanya es pot mostrar a partir del seu gran nombre, el seu elevat prestigi social, així com

15. En general, sobre aquest tema, J. KOCKA, *Capitalism and Bureaucracy in German Industrialisation before 1914*, «Economic History Review», vol. 33 (1981), ps. 453-468.

en el seu destacat poder polític, en la seua relativa autonomia i en el seu «*esprit de corps*». Una formació garantida per l'estat, l'habilitació que això donava, una situació segura —encara que no rica— amb drets ben adquirits, la proximitat al poder i a l'estat, la pretensió de servir l'interès públic i de conèixer-lo millor que tota la resta de la gent: tot això caracteritzava la imatge del funcionariat alt i mitjà en l'espai públic.¹⁶

2. Naturalment, hi havia a Alemanya moltíssims empresaris particulars, grans i petits —comerciants i fabricants, capitalistes i banquers, directors de companyies ferroviàries, industrials i intermediaris— que es diferenciaven clarament del model del funcionari: s'orientaven cap al mercat i el benefici, estaven disposats als riscos i a les innovacions, acostumats a la competència i capaços de triomfar-hi, delerosos de la independència individual, ostentosos de la propietat i els rendiments. Al capdavant, la industrialització alemanya es va fer segons les normes capitalistes i no sota la direcció de l'estat autoritari (*Obrigkeith*). Sempre es tornen a trobar exemples de la crítica dels burgesos de negocis respecte a la tutela excessiva de l'estat autoritari i la seua burocràcia.¹⁷

Amb tot, sembla que l'esperit burocràtic i l'orientació envers l'estat es varen estendre molt més entre els empresaris alemanys que en el cas d'altres països. Només algunes il·lustracions, que es poden multiplicar si es desitja.

Tal i com mostra la comparació de les empreses industrials i ferroviàries d'Alemanya i dels Estats Units al segle XIX, el model de l'administració pública marcà decisivament la formació de la gestió privada de l'empresa a Alemanya, però no a Amèrica. Els funcionaris, que passaven a ocupar llocs en l'empresa privada, funcionaven com a intermediaris. Això afavorí en general els rendiments de les empreses alemanyes.¹⁸ Un altre exemple: el títol de conseller de comerç o conseller secret de comerç (*Kommerzienrat*, *Geheimer Kommerzienrat*) era un títol que concedien a Prússia les autoritats ministerials —en part, a proposta de les autoritats inferiors i mitjanes— a empresaris amb un èxit especial, honorables i dignes de confiança, els quals quedaven equiparats així als oficials i funcionaris superiors, distingits a efectes protocol·laris, per exemple quan se celebrava l'aniversari del rei, a la qual cosa els podia convidar el governador. En uns 750 casos estudiats (Prússia al segle XIX) només va succeir una vegada que un empresari refusés aquest títol, i això tan sols perquè estava convençut de no merèixer el senzill grau de conseller de comerç, sinó que mereixia ben de pressa el més elevat de conseller secret de comerç. El títol era molt cobejat a Prússia i normalment només s'atorgava després d'haver fet comprovacions molt detallades. Significava un segell de favor atorgat per l'estat, que augmentava el reconeixement social, però, naturalment, també la capacitat de crèdit i l'èxit en els negocis. En alguna mesura, per intervenció de l'estat, destacava una capa superior

16. La sòlida posició dels funcionaris dins aquesta burgesia és posada en relleu pels estudis locals i regionals sobre aquest tema. *Vid.*, per exemple, H. BÜHLER, *Das beamtete Bürgertum in Göppingen und sein soziales Verhalten 1815-1848* (Göppingen 1976); D. WEGMANN, *Die leitenden staatlichen Verwaltungsbeamten der Provinz Westfalen 1815-1918* (Münster 1969).

17. *Vid.* F. ZUNKEL, *Beamtenchaft und Unternehmertum beim Aufbau der Ruhrindustrie 1849-1880*, «Tradition», 9 (1964), ps. 261-276.

18. *Vid.* J. KOCKA, *Eisenbahnverwaltung in der industriellen Revolution. Deutsch-amerikanische Vergleiche*, dins H. KELLENBENZ i H. POHL (eds.), *Historia socialis et economica* (Stuttgart 1987), ps. 257-277.

dels empresaris d'enmig la massa dels empresaris. Aquests s'hi conformaven de bon grat. Friedrich Naumann va parlar cap al 1900 d'una generació «en la qual un es deixa anomenar senyor conseller de comerç amb més gust que senyor baró». El sufix del terme —*Rat* (conseller)— suggeria l'equiparació, desitjada a tot arreu, amb els prestigiosos funcionaris.¹⁹ Altres aspectes de l'ampli ventall de títols mostren que una mena de burocratització social no s'aturava al davant de la burgesia de negocis. Això sorprenia ara i adés els viatgers d'Anglaterra i dels Estats Units. Només rarament varen exigir els empresaris alemanys una política radical de *laissez-faire* contrària al govern. Més aviat era molt allò que esperaven de l'estat. La transició gradual cap a l'estat intervencionista — en el context internacional, excepcionalment primerenca i reeixida des de la dècada del 1870— entropessà amb una oposició escassa per part de les grans associacions empresarials que s'estaven formant, com ara CVDI i BDI. Anaven sorgint grans *Kartelle* i *Konzerne* amb l'ajut de l'estat per regla general. Hom ha parlat de «capitalisme organitzat». D'aquesta manera, la diferenciació característica entre empresaris i funcionaris perdía força més d'hora i més de pressa que a d'altres països.²⁰

3. Arreu d'Europa i d'Amèrica del Nord tingueren lloc al segle XIX processos de professionalització. Es formaren professions d'experts clarament separades, els membres de les quals disposaven d'una formació acadèmica especialitzada; a partir d'això exigien el monopoli de l'oferta de la feina que ells feien, demanaven autonomia i formaven organitzacions que tenien èxit, amb la finalitat de la defensa dels interessos i de l'autocontrol professional. Aquests processos foren semblants als diversos països, però en una comparació internacional —per exemple, els metges a Anglaterra i Alemanya— hi ha una cosa que resulta cada volta més clara. A Alemanya la professionalització d'aquestes dedicacions recolzà —de manera molt més inequívoca que a Anglaterra— en una formació universitària enllestida i regulada per l'estat. Molt més que els seus col·legues anglesos, els metges alemanys —i especialment els prussians— podien recolzar en reglamentacions estatals (per exemple, la de 1851-1852), que expulsaven del mercat com a curanderos els competidors no professionalitzats o només professionalitzats a mitges. Al contrari dels seus col·legues anglesos, els portaveus de les organitzacions professionals a Alemanya invocaren una vegada i una altra el prototipus del funcionari superior, ben establert, quan es tractava de defensar les exigències de la política corporativa.²¹

19. Vid. K. KAUELKA-HANISCH, *Preussische Kommerzienräte in der Provinz Westfalen und im Regierungsbereich Düsseldorf (1810-1918)*, tesi doctoral (Bielefeld 1989; en tràmit de publicació).

20. Vegeu la comparació entre els empresaris anglesos i alemanys feta per R. TILLY, *Unternehmermoral und -verhalten im 19. Jahrhundert*, dins J. KOCKA (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, vol. II, ps. 35-64.

21. Vid., principalment, C. HUERKAMP, *Ärzte in Deutschland und England. Gemeinsamkeiten und Unterschiede des ärztlichen Professionalisierungsprozesses im 19. Jahrhundert*, inèdit (Bielefeld 1986), i, del mateix autor, *Der Aufstieg der Ärzte im 19. Jahrhundert. Vom gelehrten Stand zum professionellen Experten. Das Beispiel Preussens* (Göttingen 1985); W. CONZE i J. KOCKA (ed.), *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert. Teil 1: Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleichen* (Stuttgart 1985); H. SIEGRIST (ed.), *Bürgerliche Berufe. Beiträge zur Sozialgeschichte der Professionen, freien Berufe und Akademiker im internationalen Vergleich* (Göttingen 1988), i, més recentment, del mateix autor, *Advokat, Bürger und Staat. Sozialgeschichte der Rechtsanwälte in Deutschland, Italien und der Schweiz (19.-20. Jh.)*, treball d'habilitació (Berlín 1992).

4. Per fi, una ullada a eixa zona marginal i en expansió de la mateixa burgesia, on el fet de pertànyer-hi era dubtós i precari. Com a d'altres països, cap al 1900 creixia a Alemanya per damunt de la mitjana la categoria dels empleats, dels comptables i caps de taller, dels auxiliars i dependents de comerç i dels escriptors d'oficina, dels secretaris i secretàries. Llavors es distingien arreu (igual com ara) els empleats que rebien un sou dels treballadors assalariats, els empleats de coll blanc dels obrers de coll blau. Però a Alemanya l'autoidentificació col·lectiva i la valoració que feien els altres dels empleats en ascens mostra peculiaritats que no es troben als EUA, a Anglaterra i a França:

Tal i com mostra la denominació *Privatbeamte* (funcionari particular, aproximadament) es va triar per als empleats que estaven sorgint la mena de funcionari públic com a grup normatiu i de referència, com a model respecte al qual calia orientar-se i que s'imitava. Aquesta imitació dels funcionaris va resultar pràctica per a molts empleats petits i mitjans en la seua lluita per una seguretat social semblant a la dels funcionaris a la primera dècada del segle XX. Fou en l'agitació organitzada per les associacions d'empleats per tal d'assolir una assegurança especial —allunyada de la seguretat social general dels obrers— com es constituïren els empleats a Alemanya com a grup social. La llei d'assegurances socials dels empleats del 1911 significà l'èxit d'aquesta campanya. En les dècades següents això va contribuir a destacar amb major claredat la diferència entre obrers i empleats, tenint en compte que aquesta diferència tenia a partir d'ara també una dimensió jurídica (primerament només pel que fa a l'assegurança, després també pel que fa al dret laboral en general). Un contrast molt clar amb la majoria de la resta dels països (llevat del cas, semblant en aquest sentit, d'Àustria). La «línia del coll» (coll blanc - coll blau), considerada amb una perspectiva internacional, es comprova especialment marcada a Alemanya, i això, entre d'altres raons, en funció del fort atractiu del model funcional en aquest camp marginal, però en creixement, de la petita burgesia (*kleine Bürgerlichkeit*) i en funció de les intervencions de la burocràcia estatal.²²

Es podrien mostrar molts més exemples del caràcter burocràtic, de l'orientació envers l'estat, del condicionament per l'estat de la burgesia alemanya. Així es podria comprovar en el sistema escolar i acadèmic estatalitzat i en el sistema d'habilitacions relacionat amb ell. Es podrien discutir les peculiaritats del liberalisme alemany, que només excepcionalment argumentà en contra del govern de manera radical. Caldria destacar la proximitat a l'estat de les esglésies protestants a Alemanya, els rectors de les quals eren pràcticament funcionaris, en clara contraposició amb Anglaterra i els EUA.²³ I, sense dubtes, caldria tractar les mentalitats de súbdit que Heinrich Mann, en el seu *Diederich Hessling*, va caricaturitzar exageradament, però que, naturalment, no és pura invenció. A quina altra capital europea que no fos Berlín podria transcórrer *El súbdit (Der Untertan)*?

M'ature ací per acabar amb algunes tesis sintètiques referides a la comparació a escala internacional:

22. Vid. J. KOCKA, *Class Formation, Interest Articulation and Public Policy: the Origins of the German White-collar in the late Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, dins S. BERGER (ed.), *Organizing Interests in Western Europe* (Cambridge 1981), ps. 63-82.

23. Sobre aquest tema, recentment, O. JANZ, *Bürger besonderer Art. Evangelische Pfarrer in Preussen 1850-1914 vornehmlich in Westfalen*, tesi doctoral (Freie Universität Berlin, 1991).

1. La burgesia, tal i com he discutit en aquest treball, no és una constant històrica, sinó que és històricament variable. Fou més un fenomen del segle XIX que del XVIII o del XX. Més un fenomen d'Europa central que d'Europa occidental, oriental o meridional. És clar, hi ha empresaris, capitalistes, metges, professors, etc. a totes aquestes societats. Però el fet que tots ells es fusionaren en la realitat històrica i en la consciència de l'època, fins a donar com a resultat un conjunt «burgesia» coherent i alhora clarament delimitat, és una cosa que depèn de diversos factors, els quals es donaren més en una societat, en una altra menys o no es donaren en absolut en una tercera societat.

2. La noblesa és un factor important. En els casos en què tradicionalment no hi havia una noblesa forta o es va produir d'hora una fusió entre la noblesa o l'alta burgesia, no es va poder formar amb claredat una burgesia coherent o no es va poder formar en absolut. L'afirmació contrària també és vàlida.

3. Un altre factor important és el proletariat. El sorgiment del proletariat i del moviment obrer va contribuir que la delimitació de la burgesia es fes més clara i més terminant. Quan, el segle XX, va perdre contundència la identitat del proletariat i va disminuir la força del moviment obrer, s'esvaí també la identitat de la burgesia. Aquesta és la situació actual.

4. La burgesia es defineix a través de la seua cultura. Aquesta cultura es troba en la tradició de la Il·lustració i va sorgir a les ciutats. Allà on no hi hagué ciutats fortes i autònomes durant l'edat mitjana i els inicis de l'edat moderna, allí no hi ha hagut cap burgesia moderna. On no hi hagué Il·lustració manca una cultura burgesa. Per això la burgesia moderna és un fenomen europeu o, millor encara, occidental. Això ha estat analitzat per Max Weber.

5. La cultura burgesa duu en ella mateixa la tendència a la universalització. Allò que per a la burgesia és bo, cert i bonic ha d'ésser bo, cert i bonic en general. La burgesia exigeix l'aburgesament de la societat sencera: aquesta és una dinàmica implícita. Però aquesta universalització entropessa amb resistències, tenint en compte que s'han de donar determinades condicions econòmiques, socials i psicològiques per tal que siga possible la cultura burgesa. I, fins ara, aquestes condicions només s'han donat per a minories. Aquesta és una contradicció inherent de la societat burgesa que continua sent efectiva encara a hores d'ara.

6. Quan es comparen les burgesies de societats diferents es poden plantejar, entre d'altres, les qüestions següents:

– Fins a quin punt fou dependent de l'estat o estatalitzada una burgesia concreta? Aquest criteri ha eixit al primer pla en els paràgrafs anteriors. En aquest respecte, hi ha grans diferències internacionals.

– Fins a quin punt fou revolucionària la burgesia en una societat i en un període determinats? Sense dubte, aquest és un gran problema dins la historiografia espanyola. Des d'una perspectiva alemanya, m'agradaria dir que la burgesia només rarament fou revolucionària, i això només en sectors petits. Això és vàlid igualment per als segles XVIII i XIX i també pel que fa al 1848. Amb gradacions, aquesta actitud fou diversa a d'altres països, però, en general, no s'haurien d'exagerar les tendències revolucionàries de la burgesia.

– Fins a quin punt ha estat burgesa (*bürgerlich*), ha estat liberal la burgesia en una societat concreta o en un període determinat? En aquest sentit, hi ha

grans diferències internacionals i al llarg del temps. Arreu d'Europa, cap a finals del segle XIX i principis del XX, la burgesia va tendir a fer-se menys ofensiva, menys optimista i menys emancipadora. Arreu esdevingué més defensiva, més conservadora i, en un determinat sentit, menys burgesa.

– És interessant preguntar-se quina fracció ha dominat en diversos moments al si de la burgesia. Per al cas d'Alemanya, s'ha posat ací en relleu la relativa gran importància de la burgesia amb formació integrada per funcionaris (*beamtetes Bildungsbürgertum*). És aquesta la que continua marcant l'estil d'allò burgès a Alemanya fins al dia d'avui.

*Traducció de Jesús Millán
Universitat de València*